

Vybrané problémy kvantitativního výzkumu stability stranických systémů a jejich možná řešení

Jakub Šedo

Abstract

The paper deals with selected questions which are connected with party system stability calculation based on the Pedersen index of volatility. Problems of the category of the "other" parties, independent candidates and members of the parliament, identification of continuity and discontinuity of political parties are discussed. For the "other" parties three alternatives of calculation are identified, two of them are favoured and the remaining is found unsatisfactory for the methodologically correct calculation of the index. In case of the independents there are four alternatives. The methodologically most preferable alternative is found too complicated for the data collection, out of the other alternatives the choosing of most preferable alternative must be based on the goal of the research whether the independents would be seen as one phenomenon persisting in the respective party system, or could be omitted in the calculation. In case of the difference between "old" and "new" parties there are several complications which could be solved only partly and there would be always some cases which needed to be explained and solved individually regarding the specifics of the party system development.

Keywords

party system stability, volatility, independent candidates, unknown parties, new parties, party replacement, Pedersen index

Note

Tento text byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky Volební systémy a jejich vliv na stabilitu stranických systémů (kód GAČR 407/08/P632).

Úvod

Kvantitativní výzkum stability stranických systémů patří k rozvinutým disciplínám spojujícím otázky vývoje systémů politických stran, volebních soutěží a systémů a samozřejmě také vazeb společnosti k politickým stranám a idejím, které prezentují. Každý kvantitativní výzkum je samozřejmě výrazně závislý na kvalitě vstupních dat a schopnosti badatelů s těmito daty korektně zacházet. Kvantitativní zachycení politických procesů také naráží na možný problém, jakým způsobem redukovat často velmi složitou realitu na číselné hodnoty. Při jejich tvorbě mohou nastat situace, které neumožní jednoduchá řešení, ale badatel je nucen se rozhodnout mezi několika alternativami, jakým způsobem postupovat. Dvojici problémů, které mohou nastat při výzkumu stability stranických systémů, je věnován tento kratší text. Postupně jsou sledovány následující (potenciální) problémy výzkumu stability stranických systémů:

1. Přítomnost kandidátů a kandidátních listin, které nejsou identifikovány s určitou politickou stranou, ale jsou v použitém přehledu zařazeny v kategorii „ostatní“. S touto otázkou souvisí i možnost kandidatury nezávislých kandidátů.
2. Problém s odlišením stran, které se účastnily předcházejících voleb, a nových subjektů.

U každé otázky je nastíněno, v čem může spočívat komplikace výzkumu, jsou zmíněny a stručně zhodnoceny způsoby, které byly užívány pro jejich vyřešení, a je naznačeno, která z uvedených alternativ je dle názoru autora nejvhodnější. Příklady ilustrující dané problémy v praxi budou vybírány především v okruhu postkomunistických zemí. Proměnlivost jejich stranických systémů v 90. letech (a do jisté míry i v následujícím desetiletí) totiž poskytuje bohatší rezervoár vhodných příkladů, navíc tento region je autorovi jeho odborným zaměřením bližší.

Kvantitativní výzkum stability systému politických stran

Kvantitativní linie výzkumu stability stranických systémů vychází především z výpočtů volatility, resp. pokusů o jejich adaptaci. Pro výpočet volatility je užíván tzv. Pedersenův index volatility (Bartolini a Mair, 1990, s. 20–21; Novák a Lebeda, 2004, s. 416):

$$V = \frac{1}{2} \sum |p_{it} - p_{it-1}|$$

kde p_{it} představuje zisk politické strany ve volbách t v procentech a p_{it-1} zisk téže strany ve volbách předcházejících. Index dosahuje hodnot od 0 (všechny strany měly v obou volbách stejnou podporu) po 100 (podporu získaly pouze nové strany). Volatilita je zpravidla sledována na úrovni volební, tj. operuje se s podíly hlasů, které strany získaly ve volbách t a $t - 1$. Vzorec lze bez větších problémů adaptovat na sledování přesunu na úrovni parlamentní, pouze se místo podílů hlasů operuje s podíly mandátů (viz např. Ersson a Lane, 1998, s. 26–33; Taagepera, 2007, s. 75). Složitější a méně užívaný postup pak předpokládá nahrazení relativních hodnot absolutními, a to jak v čitateli, tak ve jmenovateli (Výtisk, 2007, s. 24).

Volatilita sleduje změny agregované podpory, tj. index není schopen zachytit všechny individuální přesuny preferencí. Index by tedy dosáhl nulové hodnoty v případě, kdy by si např. dvě strany s 50% ziskem „vyměnily“ všechny své voliče. Měřeno individuálně, každý volič podpořil jinou stranu, než v minulých volbách. V agregovaných hodnotách měly ale obě strany stále stejnou podporu. Volatilita spíše než pro změny individuálních preferencí dobře poslouží pro sledování změn v systému politických stran, tj. pro stabilitu, která je chápána primárně jako reprodukce určité podoby stranického systému, nikoliv stabilitu volebního chování každého voliče. Na jedné straně je to jistý nedostatek těchto výpočtů, na straně druhé nelze pominout, že stranický systém bývá zpravidla zkoumán právě na úrovni politických stran a jejich interakcí. V neposlední řadě výpočty volatility vycházejí z přesných hodnot,

zatímco pro sledování individuálních přesunů preferencí jsme odkázáni na data sledující pouze reprezentativní vzorek populace, nikoliv populaci celou.

Základní Pedersenův index byl pro potřeby různých výzkumů také adaptován. Bartolini a Mair (1990, s. 22–23) operovali s odlišením dvou typů volatilit:

- blokové (*bloc volatility* – BV)¹;
- vnitroblokové (*within-bloc volatility* – WBV).

Toto dělení je užitečné především v zemích, kde je delší dobu stranické spektrum rozděleno do jasně vymezených bloků. Přesuny podpory v rámci jednoho bloku není vhodné považovat za souměřitelné s přecházením voličů mezi stranami z různých bloků. Přesuny uvnitř bloku by neměly mít dopad na to, který blok je u moci a který v opozici, ale pouze se více či méně mění váha jednotlivých stran v rámci daného bloku. Kvalitativně se tak jedná o něco jiného, než když se voliči přesouvají od vlády k opozici či naopak.

Další linie úprav výpočtu volatility vycházejí z výzkumů postkomunistických zemí. Při nich se prokázala jistá necitlivost klasického výpočtu volatility. Pokud se v systému objeví strana s novým názvem, znamená přesun voličů k ní nárůst hodnoty indexu (i jen vstup strany s podporou přes 10 % znamená, že index bez ohledu na ostatní strany překoná hodnoty, které byly do 80. let běžné v západoevropských zemích). Badatelé zaměřeni na postkomunistické země (Birch, Rose, Munro) ale zdůrazňují, že některé z „nových“ stran v postkomunistických zemích nepronikly do systému kvůli změně voličských preferencí, ale kvůli změně na straně „nabídky“, kterou strany poskytují voličům. Voličům již není nabízena strana, pro kterou hlasovali v minulých volbách, resp. pokud se orientovali na konkrétního kandidáta, tak ten nyní kandiduje za jiný subjekt.

Sarah Birch tento problém řeší zavedením nového kvantitativního ukazatele, stranického nahrazení (*party replacement*), které udává podíl hlasů získaných ve volbách t stranami, které se neúčastnily voleb $t - 1$. Vedle toho upravila také výpočet volatility tak, aby zahrnoval pouze subjekty, které se účastnily obojích voleb (c_i).²

$$Vb = \frac{\sum |c_{it} - c_{it-1}|}{\sum c_{it} + \sum c_{it-1}}$$

Pro zjištění podílu přesunů mezi stávajícími stranami a všemi přesuny, ke kterým došlo mezi volbami t a $t - 1$, pak ještě zavádí výpočet tzv. komparativní volatility (Birch, 2003, s. 121–124; Šedo, 2007, s. 100–102).

$$Vc = \frac{1}{2} \sum |c_{it} - c_{it-1}|$$

Podobný postup použili Richard Rose a Neil Munro (2003), kteří při výzkumu výstupů voleb v postkomunistických zemích odlišovali nabídkovou volatilitu (*supply side volatility*) a poptávkovou volatilitu (*demand side volatility*), tj. zda voliči změnili své rozhodování mezi volbami na základě toho, zda se obměnil okruh (nabídka) kandidujících stran, nebo jejich postoj ke stávajícím stranám (poptávka). V uvedené publikaci není specifikován přesný způsob, jak byly strany posuzovány, ale lze soudit, že se jedná o adaptaci výpočtů BV a WBV u Bartoliniho a Maira, kdy pouze místo bloku levicových a pravicových stran figuruje blok „starých“ a „nových“ stran (Rose a Munro, 2003, s. 71–80; Výtisk, 2007, s. 23). Jejich postup zahrnuje ještě další dvě atypické adaptace:

- nejsou posuzovány volby t a $t - 1$, ale první a poslední volby ve stanoveném časovém období, které ve všech sledovaných zemích zahrnovalo více voleb;
- ve výpočtu není provedeno dělení dvěma, interval volatility je tak mezi 0 a 200.

¹BV = $\frac{1}{2} \cdot [|p \cdot (iV + jV + kV)| + p \cdot |(lV + mV + nV)|]$, resp. v pozdějším zápisu BV = $\frac{1}{2} \cdot [|p_{iV} + p_{jV} + \dots + p_{kV}| + |p_{lV} + p_{mV} + \dots + p_{nV}|]$, tj. sečteny jsou rozdíly v podpoře stran v rámci jednoho bloku (bez absolutní hodnoty) a v absolutní hodnotě je až tento součet změn za každý blok. WBV = TV (celková volatilita) – BV (Bartolini a Mair, 1990, s. 22–23, 313).

²Maximální hodnota ve jmenovateli je 2, pokud mezi volbami t a $t - 1$ nedojde k žádné změně v okruhu kandidujících stran.

Ostatní a nezávislí kandidáti

Přehledy uvádějící výsledky voleb, především pokud se jedná o volební soutěže, od kterých již uplynula delší doba, často operují s kategorií „ostatní“. Pokud budeme sledovat zastoupení politických stran na parlamentní úrovni, je pravděpodobnost výskytu těchto případů nízká, resp. nebude obtížné nalézt přehledy, které uvádějí všechny parlamentní politické strany.³ Naopak výzkum zaměřený na úroveň kandidujících stran se s touto kategorií bude muset velmi pravděpodobně vyrovnávat. Jak konstatuje Rein Taagepera (1997, s. 149), jednou z alternativ je být co nejpečlivější a vyhledat potřebná data, což je ale časově velmi náročné a i při nejlepší vůli badatele je stále možné, že některá data zůstanou nedohledatelná. Zařazení vnitřně nedělené kategorie ostatních stran je ostatně vlastní i uznávaným výzkumům nejvýznamnějších badatelů (viz např. Bartolini a Mair, 1990, s. 323–362; Birch, 2003, s. 146–177). Navíc především na úrovni kandidujících stran připustnost kategorie „ostatní“ usnadňuje identifikaci organizačních vazeb stran, resp. vzniku nových subjektů – lze soudit, že bude vždy užitečnější, pokud výzkumník přesně identifikuje genezi pěti až deseti nejsilnějších stran (k problematice odlišení nových a starých subjektů a významu tohoto kroku pro kvantitativní výzkum podrobněji viz níže), než pokud bude muset sledovat v každých volbách i několik desítek jinak zcela marginálních uskupení.⁴

Nejběžnější postup shrnuje všechny „neznámé“ strany jako jeden subjekt, jehož výsledek je odečítán od podílu hlasů „ostatních“ stran v minulých volbách (viz např. Bartolini a Mair, 1990, s. 311–362). Výhodou tohoto postupu je nesporně jednoduchost (není nutné upravovat základní vzorec pro výpočet), z hlediska stranického systému jako celku také nevzniká zásadní chyba. Badatel do výpočtu s největší pravděpodobností zahrne všechny parlamentní strany, případně i největší neparlamentní subjekty, vliv ostatních stran na interakce v systému lze považovat za minimální. Na druhou stranu nelze zcela pominout, že mezi „ostatními“ stranami rovněž probíhají přesuny voličské podpory, a pokud ve volbách t i $t - 1$ odevzdalo vždy „ostatním“ stranám hlasy 5 % voličů, je nepravděpodobné, že se jedná o úplně stejné strany jako v minulých volbách a že se jejich podpora vůbec neproměnila. Skutečná volatilita je tedy o něco vyšší, než jaká bude dosažena výpočtem. Jako alternativa ke shrnutí kategorie „ostatní“ jako jednoho subjektu se nabízí úplné pominutí této kategorie z výpočtu. V tom případě je ale nutné zasáhnout nejen v čitateli, ale také ve jmenovateli vzorce (zachování dělitele 2 při současném vyloučení „ostatních“ stran z výpočtu by celkové hodnoty přesunů mezi stranami uměle snižovalo).⁵ Logicky se jeví adaptace vzorce pro výpočet volatility dle Sarah Birch (2003, s. 123), jen s tím rozdílem, že místo podílů „starých stran“ by se kalkulovalo s podíly „známých“ stran. Modelový výpočet by vypadal takto:

Strana	Volby t	Volby $t - 1$
A	40	30
B	40	30
C	10	30
Ostatní	10	10

³Vezmeme-li např. 19 postkomunistických zemích a server Parties and Elections in Europe (www.parties-and-elections.de), o němž nelze říci, že by byl příliš podrobný, tak pouze u devíti se setkáme s přiznáním mandátů během posledních dvou desetiletí „ostatním“. Z toho ale v případě Chorvatska a Srbska je tato kategorie spojena s menšinovými a nezávislými poslanci a u tří dalších zemí (Bělorusko, Polsko a Rumunsko) je použita jen pro jediné volby. U poloviny konaných voleb se s „ostatními“ poslanci setkáváme v Makedonii a v nadpoloviční většině případů u Bosny a Hercegoviny, Ruska a Ukrajiny. U žádné země pak nejsou mandáty straně v kategorii „ostatní“ přiznány v úplně všech volbách. Pokud tento jednoduchý přehled srovnáme např. s přehledem, jež poskytuje Šedo v publikaci Volební systémy postkomunistických zemí, tak zde není kategorií „ostatní“ (pro stejný okruh zemí a s výjimkou voleb v několika posledních letech) přiznán žádný mandát.

⁴Pro ilustraci – voleb v Chorvatsku v roce 2003 se zúčastnilo přes 80 subjektů (z toho cca polovina připadá na samostatně kandidující nezávislé kandidáty), k podobnému číslu (a to bez nezávislých kandidátů) se dostaneme např. také u voleb v Rumunsku v roce 1992 (viz Essex – Romania, Results of Elections, 1992)

⁵Výpočet volatility s pominutím „ostatních“ stran při zachování číselce 2 jako dělitele provedli ve svém výzkumu Bartolini a Mair (1990, s. 312, 323–362), ovšem jak zdůrazňují, mezi výpočtem celkové volatility se zahrnutím ostatních a s jejich vyloučením ani v jednom případě nebyl relevantní rozdíl, proto ve vlastním textu vždy pracovali s celkovou volatilitou, která zahrnovala kategorii „ostatní“.

$$V = \frac{(|40 - 30| + |40 - 30| + |10 - 30|)}{(0,4 + 0,4 + 0,1 + 0,3 + 0,3 + 0,3)} = 22,22$$

Pokud by byly „ostatní“ strany počítány jako celek, výpočet by byl následující:

$$V = \frac{(|40 - 30| + |40 - 30| + |10 - 30|)}{2} = 20$$

Určitý problém této adaptace nastává, pokud je změna v podpoře „ostatních“ stran větší, neboť v tomto případě dochází ke snížení volatility počítané navrženým výpočtem proti volatilitě počítané klasicky (ale stále vyšší než v případě vynechání výpočtu s pominutím „ostatních“ stran a 2 v děliteli).⁶ Přesto se domníváme, že alternativní výpočet V , který byl představen výše, je možnou alternativou ke klasickému výpočtu, ale je nutné, aby byla kategorie „ostatních“ stran nezahrnovala např. všechny neparlamentní strany, ale aby byla zúžena na slabší mezi nimi. Například Rose a Munro (2003) kalkulují se subjekty, které získaly alespoň 1 % hlasů.

Celkově lze shrnout, že pro výzkum lze doporučit jako vhodný klasický výpočet volatility se zahrnutím kategorie „ostatní“ jako jednoho bloku, nebo využití vzorce adaptovaného z volatility počítané S. Birch. Výhodou prvního postupu je jeho akceptace většinou výzkumníků. Výhodou druhého postupu je, že při nízkém podílu „ostatních“ více zohledňuje fakt, že i v této kategorii dochází k přesunům podpory. Postup pomíjející zařazení „ostatních“ v čitateli, aniž by se to projevilo ve jmenovateli, je nejméně hodný doporučení.

Spornou kategorií představují také nezávislí kandidáti. Jak na úrovni parlamentní, tak na úrovni volební je otázkou, zda mají být považováni za jeden subjekt, nebo mají být rozděleni do více bloků, případně má být každý posuzován individuálně.

První a asi relativně nejčistší variantu představuje posouzení změny podpory každého kandidáta individuálně. V některých zemích východní Evropy to sice může do jisté míry popírat realitu, neboť někteří formálně nezávislí kandidáti byli velmi úzce napojeni na určité politické strany, ale jinak je tento postup metodologicky čistý. Nejlépe vystihuje realitu, kdy každý nezávislý kandidát (de iure vždy a de facto většinou) soutěží sám za sebe a pokud se v následujících volbách změní jeho podpora, týká se to pouze jeho/jí, nikoliv ostatních nezávislých kandidátů. Pro praktický výzkum je ale tento postup skoro nepředstavitelný. Na úrovni parlamentní by jej u některých zemí bylo možné provést, ale počet nezávislých v parlamentu by nesměl být vysoký (navíc nelze úplně vyloučit, že některý nezávislý poslanec může být zaměněn se svým jménem z předcházejícího volebního období). Na úrovni volební by ale musel výzkumník sledovat po jménech i několik stovek kandidátů, což přináší extrémními nároky na čas, přesnost a kompletnost dat.

U rozdělení nezávislých kandidátů do bloků je jen obtížně představitelný klíč, jak tyto bloky vytvářet. Na úrovni parlamentu by bylo možné vycházet ze zapojení nezávislých poslanců do poslaneckých klubů, ovšem na úrovni volební je toto zjištění prakticky nemožné.

Další možnost představuje také prosté pominutí nezávislých kandidátů z výzkumu, podobně jak bylo navrženo u „ostatních“ stran.

Sloučení nezávislých kandidátů do jednoho bloku (jako „ostatních stran“) není zcela korektní, protože každý z nich soutěží jen za sebe a mohou zastávat diametrálně odlišná stanoviska. Kromě toho o jeden mandát může běžně soutěžit více nezávislých kandidátů (viz např. relativně dobře dostupné výsledky voleb ve většinové složce na Ukrajině).⁷ Na druhou stranu pokud chápeme nezávislé kandidáty a poslance jako určitý fenomén ve stranickém systému, jehož podpora se mění, pak má jejich shrnutí do jedné kategorie svou logiku. Navíc je z hlediska dostupnosti dat nejjednodušší.

⁶Tentokrát předpokládejme, že celkový objem přesunů bude stejný jako v minulém výpočtu, ale strana C posílí pouze na 20 %, a podpora „ostatní“ stran se zvýší z 10 na 20 %. V počítané klasickým způsobem bude nadále 20, ovšem modifikovaný výpočet bude signalizovat nižší volatilitu, $V = 17,65$. Přitom stále by mělo platit, že přesuny podpory mezi „ostatními“ stranami by měly být vyšší, než vykazuje agregovaná hodnota. V případě pominutí „ostatních“ stran ve výpočtu a číslicí 2 v děliteli by byla $V = 15$.

⁷Ústřední volební komise Ukrajiny (Центральна виборча комісія) uvádí výsledky po jednomandátových obvodech jak pro volby 1998, tak pro volby 2002.

Pokračující a nové subjekty

V konstrukci základního výpočtu volatility je zcela zásadní podmínkou přesnosti výpočtu odlišení subjektů, které se účastnily obojích sledovaných voleb od stran, které se zúčastnily jen jedné volební soutěže, jinak řečeno odlišení stávajících stran od stran nových. Máme-li ve volbách t stranu X s podporou např. 10 %, přičemž ve volbách v roce $t - 1$ strana X nekandidovala, projeví se to zřetelným růstem volatility. Předpokládejme následující hypotetický stav:

Strana	Volby t	Volby $t - 1$
A	31	35
B	49	40
C	10	15
X	10	0
Y	0	10

Hodnota Pedersenova indexu bude v tomto případě $V = 18$, více než polovina z toho je dána právě přesunem (agregovaných) voličů od strany Y ke straně X .

V praxi ale často není strana X zcela nový subjekt, ale navazuje nějakým způsobem na některou ze stran, které se voleb $t - 1$ zúčastnily.⁸ Tento problém se přenáší i do všech jiných výpočtů, které základní vzorec jakýmkoliv způsobem rozvíjejí.

S identifikací různých změn ve stranických organizacích se museli již starší výzkumy. Bartolini a Mair (1990, s. 311–312) identifikují následující možné situace:

- sloučení více stran (ať již fúzí několika subjektů, nebo přistoupením jiné strany/stran k jednomu subjektu) – doporučují ve volbách $t - 1$ sečíst zisky fúzujících stran a porovnávat se ziskem takto zformovaného subjektu ve volbách t ;
- rozdělení strany – postup je opakem minulého, tj. výsledek původní strany z voleb $t - 1$ je porovnán se součtem zisků „dceřiných“ subjektů ve volbách t ;
- v případě výše uvedených změn během války (výzkum zahrnoval období 1. a 2. světové války) jsou výše uvedené případy počítány jako nové subjekty, pokud v důsledku válečného konfliktu došlo k odložení voleb;
- změna názvu – přejmenovaná strana je ve výpočtu svázána se svým starým názvem;
- přerušení demokratického vývoje nebo válka, která narušila běžnou délku volebního období (ve smyslu odložení voleb) je řada výpočtů přerušena a volatilita se nově počítá mezi prvními a druhými svobodnými/poválečnými volbami.

Bartoliniho a Mairovo vymezení se především soustředí na otázku toho, ke které straně z voleb $t - 1$ navázat podporu jiné strany z voleb t s jistou tendencí dávat přednost spíše kontinuitě před diskontinuitou. Především to platí v případě fúzí či rozpadů stran, kde i při značné změně názvu je (pokud to samozřejmě jde dohledat) „nová“ strana propojena se svým „mateřským“ subjektem. Především v případě postkomunistických zemí a jejich bouřlivého vývoje stranického spektra v první polovině 90. let 20. století by tento přístup mohl být do jisté míry komplikovaný, neboť vazby různých subjektů mohou být nejasné nejen výzkumníkům, ale ztrácet se v nich mohla i řada voličů. Druhým problémem je pak

⁸Dejme tomu, že mezi stranami Y a X existuje určitá vazba (např. strana X byla založena frakcí nespokojenou s politikou strany Y , přičemž během několika měsíců se strana Y rozpadla a většina prominentních členů přešla do strany X). Pokud bychom stranu X považovali za subjekt, který je totožný se stranou Y , hodnota indexu bude ovlivněna jen přesuny hlasů mezi ostatními stranami ve výpočtu. Rozdíl $V = 9$ (strany Y a X jsou totožné) a $V = 19$ (strana X je nová) lze označit za výrazný.

⁹Autoři výslovně uvádějí, že identifikovat, která strana vznikla odštěpením od určitého subjektu a která byla nově založena je značně obtížné. V případě pochybností o vazbě mezi původní stranou a subjektem, který se od ní mohl odštěpit (ale není to jisté) doporučují „novou“ stranu považovat za nový subjekt.

odlišení odchodů určitých frakcí ze stran. Když se po první světové válce rozpadaly kvůli různému postoji k revoluci v Rusku sociálně demokratické strany, tak vznikající komunisté byli často nejprve frakcí, ke které se připojila část členů a případně na sebe napojili i některé přidružené organizace. Po stupňujícím se napětí uvnitř strany se nakonec komunistické křídlo odštěpilo a stalo se „novou“ stranou. V postkomunistických zemích ale nejednou docházelo k situaci, kdy z určité strany odešla jediná osobnost, která následně založila vlastní subjekt a přetáhla voliče (méně již stranickou strukturu) své „mateřské“ straně, případně jiným stranám. V tomto procesu již kontinuita mezi „mateřskou“ a „novou“ stranou rozhodně není nějak jednoznačná.¹⁰

Podrobnější a v některých směrech pravděpodobně i přesnější pokus o odlišení starých a nových stran přenesla S. Birch (2003, s. 185–186). Její klíč řeší následující situace:

- vytvoření koalice – koalice je počítána jako „přetrvávající“ subjekt, pokud se její členové zúčastnili předchozích voleb;
- sloučení stran – posouzení závisí na jméně subjektu, který vznikl fúzí. Lze předpokládat tři formy nového názvu:
  - spojení jmen zakládajících stran – nová strana je považována za „pokračující“ subjekt zakládajících stran;
  - přijetí jména jedné ze zakládajících stran – nová strana je považována za „pokračující“ subjekt strany, jejíž jméno přijala;
  - přijetí nového jména – nová strana je považována za „nový“ subjekt;
- rozštěpení stran – závisí na tom, zda vůbec a pokud ano, tak jakým způsobem je převzata identita původního subjektu:
  - všechny následnické strany přijmou nové jméno – všechny strany jsou počítány jako „nové“;
  - některá z následnických stran zachová jméno původní strany – strana se „starým“ názvem je počítána jako „přetrvávající“ subjekt, všechny ostatní jako „nové“;
- přejmenování strany – strana brána jako „přetrvávající“ subjekt.

Klíč S. Birch na rozdíl od předcházejícího dává větší prostor „nestabilitě“, především v odlišení identit „dceřiných“ stran, které váže jen k subjektu, jemuž zůstal název. Určitý problém lze snad vidět v bodu 3b, kdy nelze vyloučit, že při rozštěpení subjektu může starý název do jisté míry přijmout více stran.¹¹ Kromě toho jak se ukázalo ve vlastním výzkumu S. Birch, praxe stranické politiky může narušit každý sebelepší klíč. Ostatně samotná autorka při svém výzkumu musela připojit třístránkový seznam vysvětlující sporné případy a jejich řešení. Výzkum přitom zahrnoval „jen“ cca jedno desetiletí vývoje evropských postkomunistických zemí (podrobněji viz Birch, 2003, s. 186–188).

¹⁰Příkladem může být založení strany Smer bývalým místopředsedou Strany demokratické levice Róbertem Ficem. Fico v září 1999 vystoupil z SDE a krátce poté deklaroval založení nové strany, k němuž došlo v listopadu 1999 (Havlík, 2003, s. 120; Kopeček, 2006, s. 199). Je přinejmenším sporné, zda je Ficův postup (jako aktivita, jejímž veřejným nositelem je populární jednotlivec) kvalitativně srovnatelný s „klasickým“ štěpením politické strany nejprve na frakce a pak na samostatně působící strany.

¹¹Během roku 1994 došlo k transformaci Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska (HSDMS). Subjekt se účastnil voleb v roce 1992 s názvem Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS) na Českomoravskou stranu středu (ČMSS). Ta se účastnila voleb v roce 1996 po sloučení s několika marginálními uskupeními pod názvem Českomoravská unie středu (ČMUS). Nespokojené křídlo původního hnutí založilo nový subjekt, který nesl název Hnutí samosprávné Moravy a Slezska (HSMS), tj. bližší původnímu názvu než ČMSS. K tomu je navíc nutné připojit, že příznivci ČMSS si předtím zaregistrovali oba původní názvy hnutí, aby je nespokojené křídlo nemohlo využít. HSMS se do voleb v roce 1996 stihlo rozštěpit na dvě frakce, z nichž se každá „spárovala“ s jednou z frakcí marginální Moravské národní strany (MNS). Voleb v roce 1996 se tak účastnily Hnutí samosprávné Moravy a Slezska – Moravské národní sjednocení (HSMS-MNSj) a Moravská národní strana – Hnutí slezskomoravského sjednocení (MNS-HSMSj) (viz Mareš a Strmiska, 2004, s. 1621–1624). Je otázkou, kterou z trojice stran ČMUS, HSDS-MNSj a MNS-HSMSj považovat za nástupce HSD-SMS. Nárok na to mají svým způsobem všechny i žádná.

Allan Sikk (2005, s. 393) zase pro potřeby výzkumu postkomunistických zemí identifikuje tři možné způsoby, jak řešit slučování a štěpení stran. Všechny rovněž podrobuje kritice:

- porovnávat výsledky sloučeného subjektu s výsledky „zakládajících“ stran (resp. při rozštěpení porovnat výsledek původního subjektu se stranami, na něž se rozpadl) – v tomto případě dochází k podcenění voličské mobility, neboť se předpokládá, že voliči opakují volbu určité strany, i když se organizačně a možná i programově značně proměnila;
- vazbu určitého subjektu vést pouze na největší „zakládající“ stranu (resp. při rozštěpení a největší „následnickou“ – v tomto případě je zase ignorován fakt, že voliči menších ze slučujících se stran nemuseli být o nic méně motivováni k volbě sjednoceného subjektu než voliči nejsilnější strany. Stejně tak nemusí voliči „nově“ vzniklých menších stran považovat svůj subjekt za vzdálenější původní jednotné platformě než voliči nejsilnější „následnické“ strany;
- uvažovat o všech těchto případech jako o nových stranách – tato varianta ignoruje často úzké vazby původních stran na jejich nástupce a neúměrně navyšuje volatilitu.

Pro vlastní výzkum Sikk doporučuje první variantu (Sikk, 2005, s. 393–394, která je blízká klíči Bartoliniho a Maira.¹² V jeho doporučení tak lze identifikovat již zmíněné přednosti i nedostatky tohoto řešení.

Asi nejkomplikovanější a zároveň nejlepší konkrétní příklad možných překážek představuje vývoj na Slovensku v letech 1994–2002. V zemi proběhly v tomto období troje volby, ve kterých došlo s výrazným podílem volební reformy před volbami v roce 1998 k rozsáhlé proměně stranického systému (podrobněji viz např. Kopeček, 2006, s. 177–211; Belko, 2003, s. 98–110; Výtisk, 2007; Šedo, 2007, s. 36–37, 129–136). Otázkou ale je, jak velká tato změna bude, pokud se ji pokusíme kvantifikovat pro komparativní výzkum.

Volby v roce 1994 vyhrálo se značným náskokem Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), pod jeho vedením (resp. pod vedením populárního lídra HZDS Vladimíra Mečiara) vznikla koaliční vláda složená ze tří stran. Éra této Mečiarovy vlády se vyznačovala kroky, které směřovaly Slovensko mezi defektní demokracie, případně až autoritativní režimy (viz např. Kopeček, 2006, s. 190–197). Vysoká popularita a opakovaná neschopnost opozičních stran Mečiara porazit (ve volbách v letech 1992 a 1994 HZDS s výrazným náskokem zvítězilo, byť nezískalo jednobarevnou parlamentní většinu) vedla k jejich spolupráci. Jejich programové a ideové rozdíly byly příliš velké, než aby mohly vytvořit jednu stranu, spojoval je ale společný nepřítel. Řešením se pro ně jevila dlouhodobá koaliční spolupráce, která by směřovala k volbám v roce 1998, v nichž by spojenectví opozičních stran nabídlo voličům reálnou šanci Mečiara porazit. Postupně začalo spolupracovat pět stran (jejich spojenectví vystupovalo jako Slovenská demokratická koalice – SDK), ze kterých tři kandidovaly v roce 1994 samostatně a dvě v rámci koalice Společná volba (Výtisk, 2007, s. 26–35).¹³ Nedlouho před volbami v roce 1998 prosadila (přes odpor opozice) vláda volební reformu, která mj. přinesla faktický zákaz koalic. Strany sice mohly kandidovat jako koalice, ale každá z koaličních stran musela získat alespoň 5 % hlasů.¹⁴ Navíc zákon považoval za koalici i případy, kdy na kandidátní listině jedné strany kandidoval člen jiné strany (Zákon č. 187/1998 Z. z.; Šedo, 2007, s. 36). SDK se rozhodla situaci vyřešit vytvořením speciální volební strany (Strana demokratické koalice – SDK), kterou založily a jejími členy se staly pouze ty osoby, které

¹²Sikkův výzkum je zaměřen na „skutečně nové“ strany (genuine new parties), které jsou definovány jako subjekty, jež (a) nejsou nástupci existující parlamentní strany; (b) mají nové jméno a strukturu; (c) nejsou svázány s nějakou významnou osobností, která se pohybovala v politice ve fázi po pádu komunismu (Sikk tím vylučuje především strany, které byly založeny předsedy vlád či čelnými politiky v průběhu volebního období). Nejedná se ale o doporučení, jak odlišovat „nové“ a „stávající“ strany ve výpočtu, ale o definici pro výzkum, jak se dařilo v postkomunistických zemích prosazovat subjektům s minimálními vazbami na dosavadní politiku (více viz Sikk, 2005).

¹³Samostatně kandidovaly Křesťanskodemokratické hnutí (KDH) a Demokratická unie (DÚ), které se do parlamentu dostaly, a Demokratická strana (DS), která neuspěla. V koalici SV kandidovaly kromě stran, jež se na SDK nepodílely, Sociálně demokratická strana Slovenska (SDSS) a Strana zelených na Slovensku (SZS) (Kopeček, 2006, s. 180–181).

¹⁴Pokud by se stalo, že některá strana v koalici nepřekročí klausuli, koalici by se počítaly jen hlasy úspěšných uskupení (např. pokud by pětičlenná koalice získala 28 % hlasů, z toho čtyři strany 6 % a jedna 4 %, koalice by při rozdělování mandátů měla počítáno 24 % hlasů).

měly kandidovat ve volbách (Belko, 2003, s. 102; Havlík, 2003, s. 129). Pětice zakládajících stran nadále existovala, ale voleb se neměla účastnit. SDK nakonec v přímém souboji s HZDS těsně prohrála, ovšem o dalším směřování rozhodoval postoj ostatních čtyř parlamentních subjektů. Z nich pouze jeden dával přednost HZDS, což umožnilo vznik vlády vedené SDK. Cíl sesadit Mečiaru byl dosažen, ovšem zůstalo otázkou, jakou cestou bude pokračovat SDK. Skupina osob v čele s předsedou vlády za SDK, Mikulášem Dzurindou, prosazovala pokračování spolupráce, proti tomu stál názor, že by se měli poslanci spíše propojit se svými „mateřskými“ stranami. Napětí bylo patrné především v KDĽ, ze kterého vyšel Dzurinda a které bylo zároveň nejlépe organizovanou a pravděpodobně i nejsilnější ze stran SDK, tj. mělo největší šanci, že i v případě dezintegrace SDK zůstane relevantním subjektem. Výsledkem sporů byl proces završený vznikem Slovenské demokratické a křesťanské unie (SDKÚ – zkratka byla patrným odkazem na SDK). Vývoj původních pěti stran, které zformovaly SDK v její koaliční podobě, se různil. DÚ až na nevelkou skupinu nespokojenců vplynula do SDKÚ, DS se ještě nějakou dobu pokoušela o autonomní působení, ale neúčastnila se voleb v roce 2002 a nakonec se rovněž sloučila s SDKÚ. Oslabené SZS a SDSS se staly marginálními subjekty. Pouze KDĽ, byť poněkud oslabenému, se podařilo udržet na politické scéně i po vzniku SDKÚ (podrobněji viz Havlík, 2003, s. 117–119). Voleb v roce 2002 se z původních pěti subjektů pod názvem, který platil i v roce 1994, zúčastnily pouze Křesťanskodemokratické hnutí (KDĽ) a Strana Zelených na Slovensku (SZS) (viz Výtisk, 2007, s. 35–44).

Pro volby 1998 a 2002 se tak nabízí otázka zda, a pokud ano, tak která ze stran SDK (1998) a SDKÚ, KDĽ a SZS (2002) byla stávající subjekt a která byla novou.

SDK v roce 1998 byla z formálního hlediska založena jako nová strana, jejímiž členy se staly osoby, které doposud působily v pěti různých stranách. Pokud by byly dogmaticky uplatněny zásady S. Birch (s nutným upozorněním, že jejich autorka rozhodně o jejich dogmatické uplatnění neusilovala), tak se zde nejednalo o uzavření koalice stávajících stran, ani o jejich fúzi. SDK byla založena jako strana, nikoliv jako koalice. Kdyby se uvažovalo o tom, že vznikla sloučením pětice původně spolupracujících stran, tak její název na názvy „zakládajících“ subjektů, jak byly platné v době konání voleb v roce 1994, neodkazuje. Samozřejmě nelze ani pominout fakt, že všechny „zakládající“ strany v době konání voleb existovaly, byť se jich neúčastnily. Na straně druhé strana SDK byla vynuceným dítětem volební reformy, bez níž by SDK participovala ve volbách jako koalice stran, které se účastnily voleb v roce 1994 (tj. nesporně přetrvávající subjekt). Jednoznačné zodpovězení otázky, zda je SDK ve volbách v roce 1998 novým subjektem, nebo starým subjektem, není snadné, jakkoliv její volební zisk (26,33 %) zásadním způsobem ovlivní výši volatility pro tyto volby, pokud bude počítán jako u nové strany, nebo porovnáván se součtem hlasů zakládajících stran.¹⁵

V ještě horší situaci je badatel v následujících volbách. Nejprve se podívejme na KDĽ a SZS. Tyto strany se voleb $t - 1$ (1998) nezúčastnily, měly by tedy být z formálního hlediska považovány za nové, resp. za strany, které se neúčastnily voleb 1998. Jejich výsledek by tedy neměl být vztažen k žádnému subjektu, který se účastnil voleb v roce 1998. Jejich neúčast ale byla vyvolána pouze volební reformou, jinak by byly stranami, které se minulých voleb účastnily v rámci koalice SDK. Za pokračovatele SDK ale může být také považována SDKÚ. Hypoteticky se tak nabízí možnost až osmi kombinací kvantifikovaného vývoje systému politických stran na Slovensku v letech 1994–2002 (SDK jako nová/jako pokračování existujících stran pro volby v roce 1998 a čtyři varianty počítání pro rok 2002 – všechny jako nové, všechny jako pokračování SDK, pouze SDKÚ jako pokračování SDK a pouze dvojice KDĽ a SZS jako pokračování SDK), které dokonce nedávají jednu odpověď na otázku, kdy došlo k větší destabilizaci stranického systému (Výtisk, 2007, s. 35–44, 64–67).¹⁶ Analogické problémy, byť ne až tak výrazné jako v případě Slovenska, lze nalézt v řadě dalších postkomunistických zemí.

Jedním z pokusů o vyřešení problému s „novými“ stranami se stala adaptace konceptu party replacement autorem tohoto textu (Šedo, 2007, s. 111, viz také Chytilík a kol., 2009, s. 94), kde je

¹⁵Již zmiňovaná S. Birch pravděpodobně kalkuluje s SDK jako s novou stranou, neboť jinak by nemohla dojít k hodnotě party replacement 50,7 na Slovensku mezi volbami 1994 a 1998 (viz Birch, 2003, s. 126).

¹⁶Výpočty Radka Výtiska (2007, s. 65–67), které zmíněných osm možných variant vývoje volatility za volby 1998 a 2002 zobrazují, naznačují v sedmi případech, že větší destabilizaci přinesl vývoj mezi volbami 1998 a 2002, jen jedna kombinace udává vyšší volatility pro rok 1998 (SDK jako nová, SDKÚ, KDĽ a SZS jako pokračování SDK). V poněkud horší situaci jsme v případě zahrnutí voleb 2006, které ve všech případech indikují stabilizaci proti roku 2002, ale v polovině případů naznačují větší stabilitu v roce 1998 a v polovině větší stabilitu v roce 2006.

rozlišováno podle toho, nakolik se změnila identita určité strany. Místo jednoznačného (a tím pádem i zkreslujícího) rozlišení „staré“ a „nové“ strany je stanovena škála o čtyřech stupních:¹⁷

- žádná změna (R_0) – vyjadřuje zachování názvu subjektu i způsobu kandidatury ve volbách¹⁸;
- minimální změna (R_0) – znamená nevýraznou změnu identity či strategie, se kterou strana vstupuje do voleb¹⁹;
- výrazná změna (R_2) – znamená zásadní změnu, jejímž výstupem ale není nesporně nový subjekt²⁰;
- úplná změna (R_C) – znamená vstup „nového hráče“ do volební soutěže²¹.

Kategorie 0 signalizuje úplnou stabilitu, kategorie R_0 naznačuje změnu strategie stávajících stran (vytváření či naopak opouštění koaliční spolupráce, změny v názvu), R_2 hlubší proměny, kdy je sice partnerová vazba „nových“ subjektů na již existující strany, ovšem tato vazba je volná, a konečně R_C pokrývá zcela nové subjekty. Ani tato podrobnější klasifikace neznamena úplné vyloučení sporných případů (viz např. Šedo 2007, s. 351–372), jen představuje pro badatele možnost vyhnout se razantním řešením v situaci, kdy je značně nesnadné. Problém se tím částečně zmírňuje, částečně obchází, ale stále se ještě neřeší.

Dokonalé řešení otázky odlišení „stávajících“ a „nových“ stran je tedy pravděpodobně nemožné. Pro badatele je pravděpodobně nejvhodnější převzít některý z existujících klíčů (případně si jej adaptovat) při vědomí nutnosti řešení určitého počtu změn ve stranické organizaci pomocí ad hoc učiněných rozhodnutí. V takových případech je nutné řešení sporných situací nejen dobře zdůvodnit, ale rovněž otevřeně popsat. Tím by měli mít případní další výzkumníci lepší možnost buď přijmout řešení svého předchůdce (i s jeho výsledky), nebo nalézt alternativní řešení sporné otázky a provést výpočet vlastní.

Závěr

Jak problém počítání kategorie „ostatní“, resp. „nezávislí“, tak sledování návaznosti subjektů mezi volbami t a $t - 1$ je pro kvalitně provedený kvantitativní výzkum stability systému politických stran možnou překážkou. Bez jeho vyřešení není možné disponovat kvalitní datovou bází a sebelepší metoda při další práci s daty by při nejlepší vůli nebyla nic jiného než přesnými operacemi s nepřesnými čísly.

V případě „ostatních“ stran bylo jako vhodné doporučeno buď nakládat s těmito subjekty jako jednou stranou, tj. ve výpočtu volatility se odečítá suma podílů hlasů těchto stran ve volbách $t - 1$ od sumy za volby t . Jako alternativa byl navržen výpočet, ve kterém jsou tyto strany pomíjeny jako v čitateli, tak ve jmenovateli, a to pomocí adaptace výpočtu volatility dle Sarah Birch, ve kterém pouze

¹⁷Ve výzkumu se operuje s nahrazením na úrovni parlamentu, což ale a priori nevylučuje rozšíření tohoto konceptu i na replacement na úrovni volební.

¹⁸Za „žádnou změnu“ jsou považovány následující situace: (a) strana A kandidovala pod stejným či skoro stejným názvem jako v minulých volbách; (b) strana A v těchto či minulých volbách vystupovala v koalici se subjektem, jehož vliv na koalici lze považovat za zcela zanedbatelný; (c) ve volbách kandidovala koalice se stejným složením jako v předchozích volbách; (d) došlo k připojení či odchodu nějaké frakce, aniž by to mělo vliv na název strany.

¹⁹Jako minimální změnu jsou hodnoceny situace: (a) strana A změnila v průběhu volebního období název (vyjma zcela marginálních obměn); (b) vznikla koalice s důležitým podílem jedné či více „starých“ stran/rozpadla se koalice a její bývalý člen či členové kandidovali v následujících volbách; (c) došlo k fúzi, po které vznikla strana s názvem spojujícím názvy zakládajících stran, či výrazně odkazujícím na jeden či více z původních názvů (vč. převzetí jména bývalé koalice).

²⁰Pod výraznou změnou jsou zahrnuty případy, kdy (a) vznikla strana, resp. koalice, na které měl vedle nové strany či stran relevantní podíl i nějaký stávající subjekt; (b) od strany A se odštěpila v průběhu volebního období frakce, která založila stranu s názvem odkazujícím na dřívější členství ve straně A; (c) voleb t se zúčastnila strana A, která se neúčastnila voleb $t - 1$, ale kandidovala v některých dřívějších volbách. Jako posílení nestability, které může při propojení více změn v kategorii R_0 změnit klasifikaci i na R_2 , jsou zvažovány přechody strany/stran z jedné koalice do jiné, která byla programově či pozicí v systému vzdálená jejich „mateřské“ koalici.

²¹Úplná změna je reprezentována situacemi, kdy (a) ve volbách kandiduje strana či koalice A, která doposud neměla parlamentní zastoupení a (b) během volebního období se od některé strany odštěpil subjekt, který vůbec nebo jen nevýrazně odkazuje svým názvem na podíl v původní straně.

dojde k nahrazení „stávajících“ stran ve výpočtu všemi stranami kromě „ostatních“. Naopak pomínutí „ostatních“ z výpočtu, aniž by došlo k úpravě dělitele, může vést k umělému snížení skutečné volatility, především pokud je podíl „ostatních“ ve výpočtu vyšší.

Nezávislí kandidáti mohou být zkoumáni jako určitý (přetrvávající) fenomén v rámci bloku, v němž jsou sečteny všechny jejich zisky. Alternativním postupem by bylo jejich pomínutí ve výpočtu stejným způsobem, jaký je navržen u „ostatních“ kandidátů. Tento postup je ale problematický v zemích, kde mají nezávislí kandidáti vysoký podíl v rámci volební soutěže. Možnost sledování nezávislých kandidátů individuálně nelze případným badatelům doporučit, neboť je sice metodologicky nejpřesnější, ale klade neúměrně velké nároky na sběr dat.

V případě otázky kontinuity politických stran ve výzkumu nebyl žádný ze zmíněných postupů shledán zcela vyhovujícím. Jak u přístupu Bartoliniho a Maira, tak u adaptací, které provedli Sarah Birch, Rose a Munro, resp. autor tohoto textu, bylo konstatováno, že není možné stanovit dokonalá pravidla, jež pokryjí všechny myslitelné proměny stranického spektra. Jediný způsob řešení této otázky pravděpodobně poskytuje pečlivost při výběru klíče (ať již převzatého od některého z výše uvedených autorů, nebo klíče vlastního), u něž je nutné počítat se spornými situacemi, které by měl badatel řešit maximálně transparentním způsobem.

Seznam použité literatury

- BARTOLINI, S., MAIR, P. *Identity, Competition and Electoral Availability*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- BELKO, MARIÁN Vývoj systému politických stran. In KOPEČEK, L. (ed.). *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2003, s. 93–112.
- BIRCH, SARAH *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske*. [on-line]. 2003. [cit. 2010-12-15]. Dostupné na <http://www.izbori.hr/2003Sabor/index.htm>.
- ERSSON, S., LANE, J.-E. Electoral Instability and Party System Change. In PENNIGS, P., LANE, J.-E. *Comparing Party System Change*. London and New York: Routledge, 1998, p. 23–39.
- Essex – Romania, Results of Elections*. [on-line]. 1992. [cit. 2010-12-15]. Dostupné na <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/indexElections.asp?country=ROMANIA&election=ro92cd>.
- HAVLÍK, V. Profily významných politických stran. In KOPEČEK, L. (ed.). *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2003, s. 113–140.
- CHYTILEK, R. a kol. *Volební systémy*. Praha: Portál, 2009.
- KOPEČEK, L. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- MAREŠ, M., STRMISKA, M. Moravistické strany a hnutí. In MALÍŘ, J., MAREK, P. *Politické strany II*. Brno: Doplněk, 2004, s. 1615–1632.
- NOVÁK, M. a kol. *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Pelhřimov: Aleš Čeněk, 2004.
- Parties and Elections in Europe*. [on-line]. [cit. 2010-12-15]. Dostupné na <http://www.parties-and-elections.de>.
- ROSE, R., MUNRO, N. *Elections and Parties in New European Democracies*. Washington: CQ Press, 2003.
- SIKK, A. How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research*. 2005. Vol. XLIV, Iss. 3, p. 391–412.
- ŠEDO, J. *Volební systémy postkomunistických zemí*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

TAAGEPERA, R. Effective Number of Parties for Incomplete Data. *Electoral Studies*. 1997. Vol. XVI., No. 2, p. 145–151.

TAAGEPERA, R. *Predicting Party Sizes*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Ústřední volební komise Ukrajiny (Централна виборча комісія). [on-line]. [cit. 2010-12-15]. Dostupné na <http://www.cvk.gov.ua>.

VÝTISK, R. *Otázka „užitečnosti“ vybraného způsobu kvantitativního hodnocení výstupu voleb*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

Zákon č. 187/1998 Z. z. z 20. mája 1998, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb., o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení ďalších zákonov.